

Купчишина В.Ч.

Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

Білецька Т.В.

Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ОСОБИСТІСНОЇ АМБІВАЛЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

У статті презентовано результати теоретичного та емпіричного аналізу особливостей прояву особистісної амбівалентності майбутніх офіцерів-прикордонників. Підкреслено, що особиста амбівалентність – це властивість, притаманна кожному індивіду, яка проявляється в одночасній чи послідовній подвійності взаємовиключно діючих з певною силою, протилежних сторін мотивів, емоцій, когніцій, поведінки. Її поширення у свідомості молоді формує певні суперечності на шляху її соціалізації та інтеграції у соціум. Визначено фактори, що прямо чи опосередковано детермінують поширення амбівалентності: особистісно-психологічні, соціально-психологічні, демографічні. Презентовано критерії та показники прояву особистісної амбівалентності, зокрема: організованість діяльності, ціннісно-смилова організація особистості, рішучість, самостійність, наполегливість, прив'язаність, страх, стабільність настрою, агресивність, самовладання, щирість, вольові дії тощо.

Визначено методики дослідження особливостей прояву особистісної амбівалентності. У результаті проведеного дослідження, респондентами якого виступили курсанти першого та четвертого курсів (загальна кількість опитаних – 47 осіб) спеціальності 053 Психологія НАДПСУ імені Богдана Хмельницького було вивчено рівень довіри та схильність до агресії. Виявлено, що найбільші показники у курсантів першого курсу предметної та емоційної агресивності, натомість у випускників найвищим є показник самоагресії, а серед соціальних інститутів, які користуються найбільшим рівнем довіри у курсантів виявилися сім'я та навчальна група. Підкреслено, що вчасно виявлені страхи курсантів, особисті проблеми та взаємини в межах курсантського колективу, що детермінують поширення серед них девіації можуть бути відкоригованими та виправленими за допомогою кваліфікованих фахівців, а також психопрофілактичних, психодіагностичних заходів.

Ключові слова: амбівалентність, особистісна амбівалентність, афіліація, юнацький вік, офіцери-прикордонники.

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси, започатковані в українському суспільстві в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. детермінували зміни не лише на рівні базових соціальних інститутів, таких як економіка, політика, культура тощо, але й суттєво вплинули на сформовані історично традиційні ідентифікаційні схеми, систему ціннісних орієнтацій особистості та на її поведінкові стратегії. Як наслідок, масова та індивідуальна свідомість більшості сучасних українців характеризується суперечливими оцінками соціальних подій, неінституціоналізованими соціальними установками, схильністю до різних форм девіації. Найбільш вразливою в цьому контексті соціальною групою є молодь. Останній, зважаючи на суперечливі, часто кризові соціально-політичні та соціально-економічні процеси, дедалі складніше реалізувати себе в обраних соціальних

ролях, досягати професійної реалізації та соціального успіху загалом. Поширення амбівалентності у свідомості молоді формує певні суперечності на шляху її соціалізації та інтеграції в соціум. У зв'язку із цим існує потреба у теоретичному та емпіричному аналізі феномену амбівалентності, впливу останньої на формування особистості майбутніх офіцерів-прикордонників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній психології появу перших наукових розвідок, присвячених проблемі амбівалентності фіксуємо в середині ХХ ст. Серед західних вчених цей феномен досліджували Е. Дюркгейм, Р. Мертон, З. Фрейд, К. Юнг. Пізніше вплив амбівалентності на свідомість та поведінку вивчали західні та вітчизняні науковці Л. Божович, Т. Зелінська, В. Кравченко, М. Савчин, М. Томчук, С. Томчук, С. Шевченко та інші дослідники. Аналіз наукових

добробків у цій сфері дає змогу вести мову про відсутність досліджень, присвячених аналізу змістових аспектів і складових феномену амбівалентності, її впливу на формування особистості в процесі її професійної підготовки.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз впливу амбівалентності на формування особистісних установок та поведінки майбутніх офіцерів-прикордонників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджуючи людину на різних етапах її розвитку, більшість науковців підкреслює, що амбівалентність особистості виступає базисним новоутворенням її особистісного розвитку. Так, Л. Божович під час вивчення юнацького віку зазначає, що «особистісна амбівалентність носить як конструктивний, гармонійний, так і деструктивний, дисгармонійний характер (розбалансованість, дезінтеграція протилежностей у негативну спрямованість)». На думку вченого, цей феномен особливо активно та гостро проявляється у ранньому юнацькому віці та детермінує виникнення інтенсивної амбівалентності особистості [1, с. 113]. До того ж, для цього періоду її формування властивою і досить поширеною є агресивність.

Серед факторів, що прямо чи опосередковано впливають на її виникнення та поширення, відзначимо такі: особистісно-психологічні, соціально-психологічні, демографічні. Досить часто прикладами їх проявів є поведінка членів родини, однолітків, референтного оточення, героїв кінофільмів, різноманітних ігор. Факторами впливу можуть бути також як зовнішні (ситуативні), наприклад, вплив кліматичних умов, температура навколишнього середовища, велике скупчення людей, дискомфорт, зазіхання на особистий простір, вороже соціальне середовище, біль, виникнення стресової ситуації, очікування помсти за власні агресивні дії, вживання алкоголю, сексуальне збудження тощо), так і внутрішні (особистісні) чинники, серед яких: високий рівень тривожності та депресії, підвищена емоційна реактивність, негативна афективність, завищена самооцінка, низький рівень розвитку інтелекту, антисоціальна спрямованість особистості, схильність приписувати оточуючим агресивні наміри, тощо» [8, с. 165–166].

У юнацькому віці важливим є також оцінка особистості іншими, прийняття/неприйняття групою однолітків, оточенням, адже саме в цей період активно розвивається і формується система цінностей особистості, що відповідає у більшості випадків усталеним суспільним нормам

і зразкам; особистісна рефлексія (самопізнання та визначення власного місця у світі); статево-рольова ідентифікація, закріплення гендерних норм, ролей і правил поведінки; почуття дорослості, прагнення до афіліації, тощо [6, с. 129]. Аналізуючи умови формування останньої, більшість дослідників узагальнюють чинники афіліації особистості за переліченими нижче критеріями: необхідність порівнювати себе з іншими, мінімізувати почуття невпевненості; потреба в емоційній підтримці; потреба в отриманні схвалення, уваги; прагнення отримати позитивну стимуляцію завдяки цікавому живому спілкуванню [4, с. 52–53].

Як уже нами зазначалося, дослідженню амбівалентності як соціально-психологічному феномену присвячена значна кількість наукових робіт, серед них розвідки Т. Зелінської. Дослідницею подано авторське визначення особистої амбівалентності – це властивість, притаманна кожному індивіду, яка проявляється в одночасній чи послідовній подвійності взаємовиключно діючих з певною силою, протилежних сторін мотивів, емоцій, когніцій, поведінки [2, с. 12–13].

Досліджуючи особистісну амбівалентність майбутніх офіцерів-прикордонників, відзначимо наявність їх переживань щодо майбутнього, які певним чином відображаються на їхньому психічному та фізичному здоров'ї. До факторів, що детермінують поширення амбівалентності, можемо уналежнити складну економічну ситуацію, реформи в освіті, наявність пандемії COVID-19, введення карантинних заходів, взаємини з оточенням, особистісні вікові зміни тощо. Мінімізувати вплив означених факторів можливо за умови посилення ролі соціальної підтримки особистості.

Характеризуючи професійну діяльність майбутніх офіцерів-прикордонників, необхідно враховувати також вплив внутрішніх і зовнішніх факторів. Вони по-різному можуть відобразитися на перебігу їх оперативно-службової діяльності, психічному здоров'ї, зокрема провокувати високу внутрішню напругу, залежність від шкідливих звичок, медичних препаратів, комп'ютерних ігор тощо. У зв'язку з цим у психологічній науці за останній період фіксуємо появу нових дефініцій: гнівоголізм (пристрасть до розрядки афекту спалахами необґрунтованого гніву), працеголізм (пристрасть до самореалізації через нехтування відпочинком, родиною), сексоголізм (часта зміна партнера, педофілія, насильство), шопінгоманія (пристрасть до безсистемного скуповування нових речей без урахування їх необхідності),

міфоманія (брехня), ігроманія, любовна залежність (нав'язливість щодо одної людини, в яку особистість закохалася однобічно), комп'ютерна залежність, геймеризм тощо.

Вивчення таких психічних явищ виокремила та описала у своєму дослідженні Т. Лук'яненко. Нею було визначено та проаналізовано такі їх рівні, як: конкордантно-збалансований низький, дискордантно-незбалансований середній та дискордантно-дезінтегрований високий. На думку науковця, низький рівень особистісної амбівалентності характеризується збалансованістю виявів позитивних і негативних реакцій особистості з позитивною спрямованістю. Високому і низькому рівням особистісної амбівалентності властива негативна стійка спрямованість особистості (пристрасть до паління, алкоголю, агресії, небезпечних розваг) [5, с. 26].

Враховуючи, що велику кількість часу майбутні офіцери-прикордонники проводять, спілкуючись один з одним, з викладачами, курсовими офіцерами, керівництвом факультетів, Академії, в межах цієї комунікації часто виникають різноманітні непорозуміння. І саме від викладачів та офіцерів залежить, наскільки швидко та своєчасно вони помітять, відреагують на зміну в настроях курсантів, групи, їхню поведінку, взаємини. Аналіз досвіду та якості діяльності науково-педагогічного та офіцерського складу Академії засвідчив той факт, що військовослужбовці та працівники закладу різними способами намагаються формувати психологічно-сприятливий, позитивний клімат у групі не лише під час освітнього процесу, але й поза його межами, надають перманентну емоційну підтримку. Це, своєю чергою, сприяє налагодженню комунікативного процесу, вмотивованості курсантів до навчання та швидкому вирішенню проблемних моментів.

Значну роль у вирішенні питань щодо вияву та усунення інфантильних залежностей належить психологу. Саме він на професійному рівні забезпечує кваліфіковану допомогу у розумінні сутті проблеми, залежності та її наслідків для особистості. Визнаємо, що деякі конфліктні ситуації, наявність залежностей курсанти намагаються вирішити самотужки, але не завжди зустрічають підтримку та віру в них з боку соціального оточення.

Для детального вивчення проявів особистісної амбівалентності особистості у психології існує ряд методик, технік, опитувальників тощо. У таблиці презентовано найбільш валідні та надійні психодіагностичні методики аналізу амбівалентності (див. табл. 1).

Аналіз наукових результатів вивчення особистісної амбівалентності засвідчив різноманітність її критеріїв. Так, Р. Ассаджолі, В. Іванніков, Т. Огден, В. Семиченко до них уналежнюють здатність особистості до саморегуляції та рівень її індивідуального розвитку, агресивність, прив'язаність, самоактуалізацію, віру в себе, настрій, страх тощо [4, с. 55].

У межах дослідження ми оперували такими критеріями та показниками прояву особистісної амбівалентності: організованість діяльності (здатність особистості до структурування, відокремлення головного від другорядного у своїх вчинках); ціннісно-смілова організація особистості (прояви етичних і особистісних цінностей на етапі свого розвитку); усвідомлення сенсу життя взагалі та конкретної діяльності зокрема; рівень організованості життя; відповідність поведінки ціннісним і розумовим орієнтирам тощо); рішучість (здатність особистості до швидкої оцінки ситуації, вибір та реалізація оптимального для себе варіанту поведінки); самостійність (ступінь незалежності особистості від сторонніх впливів, а також рівень вмінь, навичок та знань, які необхідні для досягнення поставленої мети), наполегливість (стійкість прийнятої власної поведінки), прив'язаність, страх, стабільність настрою, агресивність; самовладання, щирість, вольові дії тощо.

Оперуючи ними, ми можемо дослідити професійне самовизначення особистості, рівень розвитку її вольових якостей та особливості особистісної амбівалентності. Отримані результати дадуть нам можливість переглянути вимоги, які висуюються до офіцера-прикордонника, зафіксувати якість їх проявів, що посилить ефективність системи їх професійної підготовки.

У межах дослідженнями нами було реалізовано вивчення таких особистісних проявів майбутніх офіцерів-прикордонників як: 1) оцінювання агресивної поведінки курсантів (опитувальник Л. Почебута «Тест агресивності»); 2) довіра до себе у курсантів 1 курсу (Рефлексивний опитувальник «Довіра до себе» Т. Скрипкіна) [9, с. 98–102].

У дослідженні взяли участь курсанти першого курсу (25 осіб) і четвертого курсу (22 особи), які навчаються за спеціальністю 053 «Психологія» Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Проведене емпіричне дослідження щодо вивчення інтенсивності деяких проявів особистісної амбівалентності майбутніх офіцерів-прикордонників дало змогу отримати наступні результати.

**Методики дослідження особливостей прояву особистісної амбівалентності
у майбутніх офіцерів-прикордонників**

Предмет оцінювання	Методики дослідження
Ступінь агресивності та її форми	Вивчення показників та форм агресії за методикою А. Басса та А. Даркі (адаптація О. Осницького) Оцінювання агресивності в стосунках (тест А. Ассінгера) Опитувальник тесту агресивності (Л. Почебута)
Самооцінювання	Методика дослідження самооцінювання (С. Будассі) Методика самооцінки особистості Дж. Менестера та Р. Корзіні Методика «Оцінювання, самооцінювання амбівалентності» Т. Зелінської
Локус контролю	Опитувальник рівня суб'єктивного контролю (Є. Бажина, Є. Голинкіна, А. Еткінд)
Оцінювання трьох компонентів (передбачуваності, надійності та єдності (тотожності) міжособистісної довіри	Методика міжособистісної довіри (Р. Левицький, М. Стівенсон, Б. Банкер) Методика довіри/недовіри особистості собі, іншим людям, світу (А. Купрейченко)
Вольова організація особистості	Методика дослідження вольової організації особистості А. Хохлова Методика розвитку організації В. Зигерта, Л. Ланга (модифікація Л. Карамушки)
Оцінювання загальної довіри до себе, людей і людства загалом, рефлексивність	Методика «Віра в людей» (М. Розенберг) Рефлексивний опитувальник «Довіра до себе» Т. Скрипкина Опитувальник Т. Пауелла «Як я турбуюсь про себе» (з адаптацією І. Михайлової) Опитувальник «Амбівалентність соціальної установки» А. Хурсак Методика вивчення довіри до себе (Н. Астаніна) Методика оцінювання рефлексивності (А. Карпов) Рефлексивний опитувальник рівня довіри до себе (А. Купрейченко) Опитувальник Дж. Коутса «Майбутнє людства» (з модифікацією Т. Зелінської)
Навчальна діяльність особистості	Методика мотивації професійної діяльності К. Замфіра Методика вивчення мотивів навчальної діяльності у модифікації А. Реана,
Особливості прояву гендерних ролей	Опитувальник «Жіноча/чоловіча амбівалентність» Т. Зелінської Шкала соціального інтересу особистісної значущості рис Д. Кренделла
Міжособистісні стосунки	Методика формально-динамічних показників товарищескості О. Саннікової Методика діагностики емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні В. Бойко Діагностики рівня полікомунікативної емпатії І. Юсупова
Здатність до лідерства	Методика здатності до лідерства Р. Немова

Так, згідно з опрацьованими даними тестування, за опитувальником Л. Почебута, у курсантів по-різному проявляється агресивність за всіма шкалами агресивної поведінки (див. табл. 2).

Як демонструють дані Табл. 2, найбільші показники у курсантів першого курсу предметної та емоційної агресивності, натомість у випускників (курсанти четвертого курсу) найвищим є показник самоагресії.

Рефлексивний опитувальник «Довіра до себе» Т. Скрипкина надав можливість проаналізувати рівень довіри до себе. Курсантам було запропоновано бланк із визначеними твердженнями щодо трьох сфер життєдіяльності особистості та необхідно було відповісти на запитання: «У якій мірі я довіряю собі за кожною із зазначених сфер життєдіяльності: 1) сім'я; 2) навчальна діяльність; 3) сфера соціальних контактів». При цьому,

ступінь довіри за трьома сферами курсант повинен оцінити за наступними класифікаторами: 1 – довіряю; 2 – частково довіряю; 3 – не довіряю. Ключ до інтерпретації результатів діагностики дав змогу виявити психологічні особливості довіри до себе, що проявляються на внутрішньо особистісному рівні і розкривають зміст довіри особистості до себе [3, с. 138–41].

Аналіз отриманих результатів продемонстрував, що серед курсантів першого та четвертого курсів найвищим є рівень довіри сім'ї – 40% опитаних, навчальній групі – 30%, а от сфера соціальних контактів отримала досить низькі показники – 10%. Такі результати дослідження виявили наявність проблемних моментів у життєдіяльності курсантів. Враховуючи це, професійна психологічна допомога, особливо першокурсникам, які проходять процес адаптації, враховуючи специфіку навчального

Прояви агресивності у майбутніх офіцерів-прикордонників

Шкала агресивної поведінки	Курсанти 1 курсу	Курсанти 4 курсу
Вербальна агресивність (ВА)	20%	10%
Фізична агресивність (ФА)	10%	5%
Предметна агресивність (ПА)	25%	30%
Емоційна агресивність (ЕА)	25%	20%
Самоагресія (СА)	20%	35%

закладу, може здійснюватися через систематичні консультації та бесіди, в основі яких – позитивні, гуманістичні, оптимістичні погляди К. Роджерса. Згідно з його концепцією, психолог надає клієнту можливість вільного вибору щодо особистісних змін завдяки самоактуалізації.

Отже, амбівалентність особистості за умови детального вивчення її особливостей та проявів дасть змогу особистості подолати труднощі соціальної реалізації, що забезпечить її ефективне функціонування в сфері професійної зайнятості.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Знання про специфіку амбівалентності особистості надають можливість краще зрозуміти ті проблемні питання, які існують і будуть виникати в її життєдіяльності, сприятимуть збалансованості суперечностей, що в подальшому забезпечить формування цілеспрямованості, психологічної стійкості, професійної реалізації тощо.

Діагностичний інструментарій засвідчив різноманітність методів і засобів діагностування

проявів особистісної амбівалентності загалом і курсантів зокрема. Вчасно виявлені їхні страхи, проблеми в особистому житті та у функціонуванні курсантського колективу, відхилення в поведінці можуть бути відкориговані та виправлені за допомогою кваліфікованих фахівців. Доцільним у цьому контексті є також використання різноманітних психопрофілактичних, психодіагностичних заходів (бесіди, перегляди наукових, художніх та документальних фільмів, читання художньої літератури, прийоми арт-терапії тощо).

Проведений аналіз виявлення та характеристики особливостей особистісної амбівалентності особистості майбутніх офіцерів-прикордонників не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми. Перспективи подальших розвідок вбачаємо в дослідженні особливостей функціонування особистісної амбівалентності впродовж наступних життєвих періодів офіцерів-прикордонників, що й буде предметом нашого подальшого наукового пошуку.

Список літератури:

1. Божович Л.И. Проблемы формирования личности : избр. психол. труды. Воронеж, 1995. 352 с.
2. Зелінська Т.М. Психологія особистісної амбівалентності в юнацькому віці : автореф. дис. ... д. психол. наук : 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія : Національний пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2014. 46 с.
3. Кравченко В.Ю. Довіра до себе у вимірі життєдіяльності особистості у юнацькому віці. *Молодий вчений*. № 3 (18). 2015. С. 138–141.
4. Купрій Т.Г. Соціальна афіліація студентської молоді як чинник організаційного розвитку вищої школи. 2016, № 3 (15). С. 51–62.
5. Лук'яненко Т.Н. Психологічні особливості дискордантної амбівалентності особистості. *Практична психологія та соціальна робота*. 2001. № 1. С. 25–26.
6. Павелків Р.В. Вікова психологія : підручник. Вид. 2-е, стер. Київ : Кондор, 2015. 469 с.
7. Терещенко К.В. Афіліація персоналу як соціально-психологічний чинник організаційного розвитку освітніх організацій. *Актуальні проблеми психології : зб. наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Київ : А.С.К., 2011. Т. I : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. 2011. Вип. 32. С. 227–232.
8. Томчук С. М., Томчук М. І. Психологія тривоги, страху та агресії особистості в освітньому процесі : монографія. Вінниця : КВНЗ «ВАНО», 2018. 200 с.
9. Фетіскін Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Соціально-психологічна діагностика розвитку особистості і малих груп. Москва, 2002. С. 98–102.
10. Шастко І.М. Науково-теоретичне вивчення проблеми переживання амбівалентності особистості. *«Молодий вчений»*. Серія: Психологічні науки, № 5 (69), травень, 2019. С. 76–78.

Kupchyshyna V.Ch., Biletsky T.V. PECULIARITIES OF MANIFESTATION OF PERSONAL AMBIVALENCE OF FUTURE BORDER OFFICERS

The article presents the results of theoretical and empirical analysis of the peculiarities of the manifestation of personal ambivalence of future border guards. It is emphasized that personal ambivalence is a property inherent in each individual, which is manifested in the simultaneous or sequential duality of mutually exclusive with a certain force, opposite sides of motives, emotions, cognitions, behavior. It's spread in the minds of young people forms certain contradictions on the way to its socialization and integration into society. Factors that directly or indirectly determine the spread of ambivalence are identified: personal-psychological, socio-psychological, demographic. Criteria and indicators of personal ambivalence are presented, in particular: organization of activity, value-semantic organization of personality, determination, independence, persistence, attachment, fear, stability of mood, aggression, self-control, sincerity, volitional actions, etc.

Methods of research of features of display of personal ambivalence are defined. As a result of the research, the respondents of which were first and fourth year cadets (total number of 47 respondents), specialty 053 Psychology of the Bohdan Khmelnytsky NADPSU, the level of trust and propensity to aggression was studied. It was found that the first rates of first-year cadets are subject to emotional and emotional aggression, while graduates have the highest rate of self-aggression, and among the social institutions that enjoy the highest level of trust in cadets were family and study group. It is emphasized that the cadets' fears, personal problems and relationships within the cadet team, which determine the spread of deviations among them, can be corrected and corrected with the help of qualified specialists, as well as psychoprophylactic, psychodiagnostic measures.

Key words: ambivalence, personal ambivalence, affiliation, adolescence, border guards.